

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Dvasių kelionė

Kodėl šventasis Pranciškus Asyžietis mirtį vadino seserimi? Mirtį, kuri mums, pasaulio žmonėms, suteikia tiek skausmo ir sunkiai pamiršamos kančios?.. Kuri atima viltį ir sudaužo lūkesčius? Kurios mes visi bijome ir vengiame apie ją kalbėti?..

Galbūt todėl, kad šventajam ji nebuvo baisi. Mirtis jam – tik slenkstis, nuo kurio galima keliauti į nuostabiuosius kalnus pasitikti šviesos, pasitikti būties, kurioje busi apvilktas nauju negendančiu kūnu ir pripildytas naujos gyvybės, pasitikti puikių būtybių ir išvysti vietų, kurias kadaise sapnavai ar regėjai vizijoje.

Būties, kurioje mirties nebėra, taigi nebėra giliausios širdies baimės, tamsios ir paslaptingos, neleidžiančios pamiršti, kad esi trapus ir trumpaamžis.

Pasaulis sklidinas mirties kultūros, brutalios ir agresyvos, raginančios gyventi taip, tarsi nebūtų nei Dangaus, nei pragaro. Amžinybės viziją pasaulis tarsi palieka, bet tokią neaiškią ir keistą, kad gal ir amžinybe jos nepavadinsi, o vėliau kiekvieno žmogaus asmenine pomirtine erdve – tokia, kokią jis maždaug išivaizduoja. Taigi vieniems mirusiųjų dvasios lieka su artimaisiais, kitiems – plevena kažkur tarp dviejų pasaulių ir sugrįžta per Vėlinės papietauti kartu su gyvaisiais, tretiems – įsikūnija į kareliškus beržus, puskiparisius ir invazinius klevus. Nors Šventajame Rašte ne vienoje vietoje užsimenama, kad mirusius geriau palikti ramybėje ir rūpintis gyvaisiais, o tasai, kuris užsiima okultizmu ir gviesiasi mirusiųjų pasaulio paslapčių, Viešpačiui yra pasibjaurėtinas.

Žinoma, deganti žvakutės liepsna ir gėlės žiedas ant kapo – švelnus prisiminimas ir meilės išėjusiam paliudijimas, ir kuo jis kuklesnis, tuo gražiau ir tuo švenčiau. Bet kada kapinės pavirsta griozdišku mirusiųjų kvartalu su dideliais ir neskoningais paminklais, užverstais ryškiomis plastikinėmis gėlėmis ir žvakėmis, kai jos tampa kažkuo panašiu į kolektyvinius sodus, prigrūstus kibirėlių, šluotelių, vazų, laistytuvėlių, grėbliukų, paminklų šveitimo skysčių ir panašiai – tai jau atrodo ne kaip mirusiųjų poilsio vieta, o kaip gyvųjų užgrobtą ir kolonizuotą teritoriją, kur paminklas statomas ne mirusiajam atminti, o gyvajam savo tuštybę įamžinti.

Ir taip ne tik kapinėse. Su paminklais mums apskritai nesiseka.

Galbūt dėl to, kad nemokame įvertinti mus supančios erdvės, jos didingumo, atliepančio amžinybės didingumą. Šviesos ir šešėlio, lengvo linijos spindesio ir akinančio briaunos lūžio. To, kas slypi už slenkščio, to, ko mes ilgimės. To, ko neįmanoma pavaizduoti jokiais žemiškais menais. Juolab kičiniaus, sudarančiais kapinių asortimentą.

Per Vėlinės aš nelaukiu nei vėlių, nei dvasių. Nededu joms dubenėlių ant stalo ar kitaip apsimečiu, kad maršrutas Žemė – Dausos egzistuoja ir bilietus galima įsigyti į abi puses. Aš tikiu, kad dvasios keliauja savo keliais, kurie mums nežinomi ir nematomi. Ir kad toji kelionė turi tikslą ir prasmę.

Renata Šerelytė

pixabay.com nuotr.

RUDENIO DAINA

*Klausykitės vėjo užesio naktį,
Seno vėjo užesio, gūdaus vėjo užesio,
Mirusiųjų prakeikimo, gyvųjų lopšinės...
Klausykitės vėjo užesio.
Nebėra lapų, nebėra vaisių
Nuniokotuose soduose.
Prisiminimai – mažiau kaip niekas, viltys labai toli.
Klausykitės vėjo užesio.*

*Bergždžias jūsų liūdesys, o mano Sielvartingoji.
Nepermaldujama užmarštis kraupiai kloja sniegu
Draugų ir mylimųjų kapus.
Klausykitės vėjo užesio.
Vasaros draiskanos lekia paskui lygumos vėją;
Jūsų prisiminimai, jūsų vargai
Sklaidosi bežadėje Laiko audroje.
Klausykitės vėjo užesio.*

*Kol kas ji dar ne jūsų,
Palaidotų dienų, seniai prabėgusių naktų sonatina...
Užmirškite ją, ji nugyveno savo amžių, ji labai toli.
Klausykitės vėjo užesio.
Ryt sapnuosime Šiandienos griuvėsiuose;
Apgalvokime liūdnuos užuojautos žodžius,
Kas dieną melagingus užuojautos žodžius,
Klausykimės vėjo užesio.*

Oskaras Milašius

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2018 m. suteikė 10 000 Eur paramą šeštadieniniam „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuvių puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Dvasių kelionė • **2- as psl. Rasa Bačiulienė.** „Ir sugrįžta – vėl į širdis pas mus“ • **3-as psl. Astrida Petraitytė.** Vytauto Valiaus gyvenimas ne tik mene • **4-as psl. Vijolė Arbas.** Kalifornijos svajonės • **6-as psl. Ieva Marija Mendeikaitė.** Kelionė į ugnies ir ledo šalį • **7-as psl. Leonas Peleckis-Kaktavičius.** Du atradimai (2) • **8-as psl. Aidas Marčėnas.** Fata morgana/ Kultūros kronika

Kitame numeryje: Generolas Vėtra: „Noriu mirti vasario 16-ąją“ • Festivalyje „Kaunas mene“ – užsienio lietuviai

Redaguoja **Renata Šerelytė** renata.serelyte@gmail.com • Maketuoja Jonas Kuprys

„IR SUGRĮŽTA – VĖL Į ŠIRDIS PAS MUS”

Rasa Bačiulienė

In memoriam vienai iš dešimčių
tūkstančių Lietuvos tremtinių
Rūtai Katiliūtei (1932–2018)

Ne,
Tokių vartų nėra,
Pro kuriuos tik išeit,
O sugrįžt negalėtum!
Net ir tie,
Už kurių nieko nėra;
Už kurių tuštuma,
Nebūtis,
Net ir tie,
Vėl praleidžia atgal –
Grįžt namo.
Ir sugrįžta, sugrįžta
Vėl į širdis pas mus,
Vėl į žemę
Gyvent –
Obelim pasodinta,
Namo sienos plyta
Ar žodžiu,
Kažkada pasakytu –
Žmonės grįžta atgal,
Kad gyventų kartu,
Žmonės grįžta atgal,
Jei tik turi
Kur grįžti!

Emanuelis Katilius

❖ ❖ ❖

– Kelkitės, vaikeliai, šiandien teks toli važiuoti.
Rūta pasitrynė akis. Buvo dar ankstus birželio
rytas. Važiuoti? Kur? Tarpduryje stovėjo trys ne-
pažįstami vyrai. Vienas laikė atstatęs revolverį.
Rūta išsigando. Išsliuogė iš lovos ir prisiglaudė prie
Mamos. Mamos akyse žvilgėjo ašaros, kurias ji
stengėsi nusišluoti.

– Bėk, Rūtele, pasiimk savo knygutes ir lėlytę.
Nepažįstami vyrai leido Mamai pasiimti pata-
lynės, drabužių, maisto. Mama nenorėjo imti daug
daiktų, juk juos, sakė, išveža į kitą draugišką tary-
bų respubliką, kur aprūpins gyvenamąją vietą ir dar-
bu. Mama buvo įsitikinusi, kad išvažiuoja kažkur ne-
toli, į kitą miestą. Kam apsikrauti daiktais, jeigu bus
galima ten nusipirkti. Tik tetos Uršėlės verčiama, iš-
dėjo rūkytų lašinių ir dešros. Visą kelią, penkis tūks-
tančius kilometrų, kuriuos važiavo daugiau nei
mėnesį, vaikai čiulpė lašinius ir mintyse dėkojo te-
tai Uršelei už jos išvalgumą.

❖ ❖ ❖

Rūta aiškiai prisimena, kaip juos išlaipino sov-
chozo centrinėje aikštėje. Dulkino lauko pakrašty-
je stovėjo išsirikiavę vietiniai ir spigino akimis į at-
vežtuosius. Mergaitei buvo baisu žiūrėti į skarma-
luotus, murzinius vaikus. Mažiausieji lakstė vien-
marškiniai, iš po trumpų marškinių kartais švys-
telėdavo nuogas užpakalis. Rūta nesuprato, kodėl jie
nedėvi kelnaičių. Moterų sijonai sulopyti įvairiausių
spalvų kurpiniais, juodo sijono fone švietė rau-
donas lopus ar atvirkščiai. Visi be išimties triaušė
saulėgražas ir lukštus spjaudė čia pat po kojomis.

– Mamyte, kur mes atvažiavome? – sumurmėjo
išsigandusi. Mama priglaudė dukrą prie šono ir švel-
niai perbraukė plaukus.

❖ ❖ ❖

Rugsėjo mėnesį Rūta turėjo eiti į mokyklą. Ru-
siškai dar nemokėjo, bet mokytoja nuvedė mergai-
tę į antrą klasę, nes pamatė, kad ši jau moka gerai
skaiciuoti. Klasėje vaikai sėdėjo po tris, nes trūko
suolų. Per matematiką, kai mokytoja skaitė uždavinį,
Rūta suprato, tik vieną žodį „самолет“, reiškia, kal-
bama apie lėktuvą, daugiau nieko nesuprato ir vis-
ką nusirašė nuo kaimynės. Kitą dieną, kai mokytoja
atnešė ištaisytus mokinių darbus, Rūta ant savo la-
pelio perskaitė: „отлично“, grįžusi namo, paklausė
Mamos, ką tai reiškia? „Puikiai“, išvertė Mama. Per

Tremtinė Rūta Katiliūtė Zaprudichinsko sovchoze, 1952

kitą pamoką mokytoja uždavė atmintinai išmokyti ei-
lėrašį. Knygą turėjo tik suolo kaimynė, Rūta nedrįso
paprašyti, kad paskolintų, ir eilėraščio neišmoko.
Buvo gėda, kad neišmoko, todėl nutarė geriau iš viso
neiti į mokyklą. Taip ir metė mokslus. Mama nevertė
mergaitės eiti į pamokas, suprato, kad šiai sunku, kai
nesupranta kalbos, be to, tikėjosi greitai grįžti į Lie-
tuvą. Taip visą žiemą ir prasėdėjo su sese ant pečiaus.

❖ ❖ ❖

Antrą rudenį mergaitės įsidrąsino kartu su vie-
tiniais vaikais naktį eiti į kaimyninio kaimo kolū-
kį saulėgražų. Rūta pasiimdavo skarelę, patiesdavo
ant žemės, palenkėdavo saulėgražos galvą ir daužy-
davo. Kiek išbyrėdavo, tiek gerai. Per kelias tokias
išvykas visą maišelį sėklų prisirinko. Kaip buvo ge-
rai pagrauzt žiemą! Lauką saugojo, raiti sargai gai-
nirodavo moteris ir vaikus, šie griūdavo į tarpežius
ir laukdavo, kol prajos, nes kur tu patamsy pabėgsi.
Guli tarp ežių ir rodos, širdis taip garsiai dunksi, kad
raitelis jodamas pro šalį tikrai išgirs.

❖ ❖ ❖

Vasaros ganyklose Rūtos broliai ganė tūkstantinę
avių bandą. O Rūta, devynmetė mergiotė, virė jiems
valgyti. Ką ji ten virė?.. Dažniausiai kokią nors buzą.
Ne visada valgis pavykdavo. Atsimena, kaip po pir-
mos nakties niekaip negalėjo įkurti ugnies. Bėgo ke-
letą kilometrų į gretimą ganyvietę parsinešti ža-
rijų. Kol jas įpūtė, kol užkaitė katiliuką, kol išvirė,
jau ir vakaras atėjo. Kitą kartą kuolus per arti ugnies
sukalė, šie sudegė, ir įvirto puodas su visu viralu į
laužą, sriubos liko tik ant dugno.

Gyveno iš šakų pintoj, velėna dengtoj pašiūrėj.
Miegojo ant žemės, pasikloję šieno, su visais dra-
bužiais. Rūta baisiausiai apipuolė utėlės. Kartą per
savaitę atvažiuodavo čabanas, vyriausiasis piemuo,
atveždavo maisto. Paėmė mergaitę ir parvežė į fer-
mą, kur gyveno Mama su sesute. Mama trumpai nu-
kirpo Rūtai plaukus, patiesė ant žemės laikraštį, pa-
lenkė dukters galvą ir ėmė šukuoti tankiomis šu-
komis. Utėlės pasipylė kaip lietus: kapt kapt kapt
kapt!

❖ ❖ ❖

Vypasoje – vasaros ganykloje – avis laikė aptva-
re. Visą tūkstantį. Aptvaras didžiulis, sukaltas iš me-
dinių skydų. Stepėje prisiveisė labai daug vilkų – ka-
ras, nebuvo kam jų medžioti. Reikėjo prie kiekvie-
no aptvaro kampo kūrenti laužus vilkams nuvaikyti.
Ugnį teko kurstyti per naktį. O kaip baisu tamsoje
nubėgti nuo vieno aptvaro kampo iki kito! Rūta la-
bai bijojo, viena nebėgdavo, vis su kuo nors poroj, o
čia pat už aptvaro akys, kaip žibintai žybsi, siaubą
varo.

❖ ❖ ❖

Būdama antrokė Rūta sprendė matematikos už-
davinius ketvirtokams. Pirmą žiemą mergaitė pra-

leido, nesimokė, antrą žiemą irgi praleido, prasėdėjo
su sese ant pečiaus, o trečią žiemą Mama viršinin-
kams pasakė, kad vaikams reikia mokytis. O mokytis
Tarybų Sąjungoj buvo šventas reikalas. Negalėjo už-
draust. Rudeniop iš ganyklų šeima grįžo į fermą.
Rūta pradėjo lankyti antrą klasę. Pirmokai ir tre-
čiokai mokėsi pirmoje pamainoje, antrokai ir ket-
virtokai – antroje. Viena mokytoja dirbo su abiem
klasėmis iš karto. Antrokai sėdėjo vienoje eilėje, ket-
virtokai kitoje. Kadangi visi sėdėjo vienoje patalpoje,
mergaitė girdėdavo, ką mokytoja dėsto ketvirtok-
ams ir viską suprastavo. Kai būdavo matematikos
kontrolinis, ketvirtokai laukdavo, kol Rūta išspręs
jiems užduotis ir atsiųs špagalkes.

❖ ❖ ❖

Antrą vasarą Rūtai prasidėjo kažkokia akių
liga. Akys baisiausiai ašarojo, traiskanėjo, peršėjo.
Niekas ižiūrėt negalėjo. Vietiniai patarė akis šlapimu
plauti. Šlykštu, britku, bet daugiau gydymo prie-
monių neturėjo. Ir ką jūs sau manot – akis pagydė.
Bet paskui liga įsimetė į burną. Visos dantenos su-
tino, liežuvis žaizdomis apėjo. Negalėjo mergaitė nie-
ko valgyti. Mama vedė dukrelę į rajono centrą už pen-
kiolikos kilometrų pas gydytoją. Rūtelė visai nusi-
galavo, vos pasliūkino.

– Mamyte, pasėdėkim, – maldavo.
– Eikim, dukryte. Nesėsk, nebeatsikelsi, – ragi-
no Mama.

O kojos sunkios sunkios. Švininės. O juk tą pa-
čią dieną turėjo dar ir atgal pareiti. Gydytoja davė
skalauti kalio permanganato. Mama nusivylė. Šitiek
vaikščiota, mergaitė visai iškankinta. Bet stebuklas
– skalavimai padėjo!

❖ ❖ ❖

Pavasariį, sniegui nutirpus, parbėgusi iš mo-
kyklos Rūta čiupdavo kibirą ir lėkdavo į laukus rink-
ti varpų. Kibirą prisirenka, sutrina varpas tarp del-
nų, išvėto, išpusto ir gauna dubenėlį kviečių. Pake-
pina grūdus, buteliu sutrina ir išverda, oi kokia ska-
ni košė! Tačiau raiti prievaizdai iš kviečių lauko vai-
kydavo. Neleisdavo moterims ir vaikams rinkti var-
pų. Geriau jos supus, nei žmonės nuo bado gelbėsis.

Ištraukos iš Rasos Katiliūtės knygos „Gimnazistė”
(išleido VŠĮ „Pamėginčius”, Vilnius, 2016)

Ištremta 1941-aisiais kartu su mama, dviem broliais
ir sesute, Rūta į Lietuvą galėjo sugrįžti tik 1957 metais,
kai buvo nuimtas trėmimas. Studijuoti tremtinei tebu-
vo leista Novosibirsko Pedagoginiame institute ir tik fi-
zikos mokytojo specialybę (mat tuo metu labai trūko šių
specialistų). Į gimtąjį Kauną sugrįžti negalėjo, leidimą gy-
venti ir dirbti gavo Telšiuose. Nors Rūta niekada nesva-
jojo tapti fizikos mokytoja, tačiau mokiniai ją labai my-
lėjo ir ne kartą išrinko mylimiausią mokytoją.

Vytauto Valiaus gyvenimas ne tik mene

Astrida Petraitytė

Vilniuje įsikūrę M. K. Čiurlionio namai (vadovas – Rokas Zubovas) ne tik mūsų dailės bei muzikos genijaus atminimą puoselėja, jo kūrybą aktualizuoja. Nors erdvės ir gana kamerinės (butas, kuriame kadais Čiurlionis nuomojosi kambarėlį), bet čia nuolat ir muzikos vakarai, ir parodos rengiamos. Jau praėjusiais metais sumanytas ciklas – dailininkų-Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatų kūrybos pristatymas (esu sudalyvavusi ir šio kultūros priedo skaitytojams pristatiusi Rūtos Katiliūtės parodą).

Spalio 24 d. ir iškilmingai, ir jaukiai atidaryta ketvirtoji šio ciklo paroda – 1996-aisiais Nacionalinę premiją pelniusio Vytauto Valiaus (1930, Telšiuose – 2004, Vilniuje) kūriniai. Paroda, kurioje eksponuojami tapybos darbai lietuvių liaudies meno motyvais, įvardinta kaip ir menotyrininkės Nijolės Tumėnienės rengiama knyga – „Gyvenimas mene“.

Įvadinis žodelis – tiek Čiurlionio namų internetiniame puslapyje, tiek pačioje parodoje kabantis – taip pat Tumėnienės: „Dailininkas V. Valius priklauso grafikų kartai, kuri šeštojo dešimtmečio viduryje pradėjo atkakliai priešintis pokario metais vyrausios meno sampratos dogmatiškumui, natūralizmo banalybei. Liaudies meno tradicijų poveikyje, persmelkta šiuolaikinės pasaulinės dailės problematikos, susiformavo savitas V. Valiaus stilius.“* Grafikams Valius priskiriamas, matyt, dėl Dailės institute baigtos specialybės, bet jis pilna jėga reiškėsi ir tapyboje; eksponuojami darbai taip pat – ankstyvojo kūrybinio laikotarpio tapyba ant popieriaus, be vienos kitos išimties, visuomenei parodoma pirmąkart. Patraukiantys žvilgsnį, atsišaukiantys sieloje savąja suvaldyta vitališka galia – tai mano asmeninis įspūdis. Dėmesį liaudies menui Valius galėjo „pateisinti“ ir pasiremdamas jau „reabilituotu“ mūsų genijumi. Tumėnienės pacituota: „<...> prisimenu garsiąją Čiurlionio mintį, kad lietuvių liaudies menas, kaip ir tautosaka, dainos – tai didžiulis lobis menininkams profesionalams, jų savitumui išsiugdyti ir stoti į vieną gretą šalia kitų kraštų kūrėjų.“*

Vakaro metu turėjome progos įsitikinti ypatingu kūrėjo talento, jo raiškos daugialypiškumu. Buvome pasitikti iš įrašų skambančios meditatyvios muzikos, patyrėme – tai irgi Vytauto Valiaus kūryba. Kaip paaiškino namų šeimininkas Zubovas: dar sovietmečiu patekęs į „supuvusius Vakarus“ (Ka-

Vytauto Valiaus kūriniai lietuvių liaudies meno motyvais

A. Petraitytės nuotraukos

Prisiminimais apie dailininką dalijosi prof. Vytautas Landsbergis

nadoje buvo įsikūręs karo pabėgėlis jo dėdė, taip pat žymus dailininkas Telesforas Valius), parsivežė iš ten elektrinius vargonėlius, iškart prie mikrofono ir kasečių prijungtus; improvizuodamas tų kasečių įrašė gausybę...

Prieš keliolika metų anapusyben iškeliausį dailininką bylojant – apie siekį pažinti liaudies meno gelmes, apie išgirstus perspėjimus, jog tokie kūrybos motyvai bus priimti kaip „religiniai“ (taigi nusikalstami) – regėjome ir girdėjome iš ekrano: parodyta Juozo Matonio ir Vytauto Damaševičiaus filmo (iš ciklo „Menininko portretai“, 1997) ištraukėlė.

Parodoje darbų autoriui atstovavo sūnus, taip pat

žymus dailininkas Saulius Valius (parodą rengęs kartu su seserimi Egle, šiame renginyje nedalyvavusia). Jis išsakė šiltus dėkingumo žodžius Čiurlionio namams, visiems susirinkusiems – akivaizdu, kad jo pagarbos gestas Tėvui buvo nuoširdus, dar ne tekties skausmu tvinkčiojantis...

Įvadinį žodį – aptardama ne tik Vytauto Valiaus kūrybą, bet ir asmenybę, gyvenime patirtas įtakas – tarė N. Tumėnienė, pagrįstai pažymėdama: jaunimas to meto aplinkybių nesupras... Net ir man – sovietmetyje augusiai – buvo netikėta patirti, kad gyvenimą ir kūrybą formuoti galėjo ir tokie „nekaltingi“ veiksniai, kaip A. Camus kalba, sakytą 1957 m. gautos Nobelio premijos

proga (pasirodo, ši paskaita, Aušros Sluckaitės išversta, buvo padauginta, ėjo iš rankų į rankas). O Vytautas Valius buvęs vienas iš labiausiai apsisikaičiusių menininkų, kultūros, dvasios sfera jam visad rūpėjusi. Kūrybos konceptualumu jau „anais laikais“ buvęs postmodernus. (Pasisakymas užbaigtas apgailestavimu, kad MO – naujai Vilniuje atsiradusiame modernaus meno muziejuje – nėra ne vieno Vytauto Valiaus darbo.)

Vytauto Valiaus biografinę liniją sovietinis marazmas irgi yra pakreipęs (laimei, ne tragiškąja prasme). Štai sūnus paliudijo, kodėl Telšių Žemaitės gimnazijoje mokėsis tėvas staiga paskutinius vidurinio mokslo metus užbaigė Kaune. Mat paragintas stoti į komjaunimą Vytautas ne itin pagarbiai atsisakęs, galėjo grėsti rimti nemalonumai, tad nukeliavęs į Kauną, ten pasisakė dėl sveikatos keičias gyvenamąją vietą.

Apie vienerių metų bendramokslystę ir tolimesnę kultūrinę bičiulišką bendrystę paliudijo Vytautas Landsbergis – Valius mokykloje laikęsis nuošaliai, nedalyvavęs jų išdaigose, buvęs tarsi kitoks, bet nebuvo atstumtasis. Vėliau ir abiejų Vytautų šeimos pabendraudavusios – ne vieną Valiaus darbėlį Landsbergiai dovanų yra gavę...

„Tik vienąkart jis negražiai pasielgė – susirgo ir numirė“, – juodu humoru užbaigė prisiminimus Landsbergis.

Ir Vytauto Valiaus asmenybės įtaką, dvasinių interesų lauką, ir iš jo sulauktas dovanas prisiminė dar ne vienas vakaro dalyvis – dailininkas Arvydas Šaltenis, kompozitorius Feliksas Bajoras, muziejininkas Romualdas Budrys... Iškilus tarsi tokiai buitiskai detalei: anksti vedęs taip pat grafikos studentę Sigutę, bendrabutyje gavo atskirą kambarį, Saulius Valius skaudžiai patikslino: 1952 m. abu žinoję, kad yra „sąrašuose“, skubėjo susituokti – mat nebebuvo baisiausi laikai, kai vyrus nuo šeimų atskirdavo, jie galėjo tikėtis būti perkelti Sibiran kartu (laimei, ši grėsmė nuslinko, gal dėl istorinio įvykio – Stalino mirties...)

Šviesos pluoštelį į tolimuosius Telšių laikus nukreipė žvitri garbaus amžiaus ponia (likusi anonime) – mat ji gimnazijoje mokėsi kartu su Vytautu Valium, prisiminė statytus spektaklius, kuriuose ir būsimasis dailininkas aktyviai dalyvaudavęs. (Saulius Valius pratęsė: taip, baigęs mokyklą Tėvas svarstęs, ar rinktis aktorinius-režisūrinius, ar dailės mokslus, nusvėrusi dailė...)

Į šeimyniškai-bičiuliškai besiliejančius prisiminimus įsiterpė ir muzikinis fragmentas – Fryderyko Chopino baladė atliko jaunas pianistas (sakytą: vienos iš Valių giminės atstovių mokinys) Kristijonas Megelinskas.

Parodoje darbų autoriui atstovavo sūnus, dailininkas Saulius Valius.

* <http://www.mkcnamai.lt/lt/events/vytauto-valiaus-kurybos-paroda-gyvenimas-mene-2/>

Californijos svajonės

Vijolė Arbas

Stasio Kudoko 120-ųjų gimimo metinių minėjime 2018 m. rugsėjo 27 d. Kaune pasakota apie architekto Stasio Kudoko šeimą, Sofiją ir Jurgį ir jų draugus – architektą Edmundą Arbą ir jo žmoną, rašytoją Alę Rūtą

Svajonės – rašau šį pavadinimą su kreiva šypsena. Žmonės vis sako: svajok ir dirbk, ir svajonės išsipildys. Kartais taip, o kartais tai tik tuščias pažadas, atidėtas ne vienai kartai. Čia apie Kudokus, žmones, kurie tikrai svajojo ir dirbo, norėdami įgyvendinti savo svajones čia, Lietuvoje. Kai Californijos dar nebuvo net menkiausiose mintyse. Žinom, kaip viskas baigėsi – mirtim, kuri, išmaldauta abiejų Kudokų, prisivijo juos Kalifornijoje, kai nuostabiosios svajonės nustojo pildytis, kai viltys užgeso.

Praedu nuo mano tėvo, Edmundo Arbačiausko žodžių, pasakytų laidojant Stasį Kudoką – ne Kapinių kaime, seniai paliktojo gimtinėj Panevėžio rajone, bet Holy Cross kapinėse, Kalifornijoje. Šių vyrų svajonės supynė dar Lietuvoje – Tėvelis svajojo apie architektūrą (kurį pasiekė tikrai JAV). Įstojęs į Kauno aukštesniąją technikos mokyklą (dabar Kauno technikos kolegija), jis susipažino su dėstytoju, jau žymiu architektu Stasiu Kudoku. Šiai bičiulystei buvo lemta išlikti iki karsto lentos – tik gal ne visai kaip svajota. Kaip Tėvas ir sakė: „Mirtis vienus iš mūsų pasišaukia ankstyvoje jaunystėje, kitiems lemta pasidžiaugti savo kilniais darbais ir gyvenimo grožiu ar nešti vargą ir skausmą iki vėlyvesnio amžiaus” (visa jo kalba spausdinama žemiau). Atrodė, kad Kudokams turėjo būti skirta vien pagarba ir patogus gyvenimas. Deja, jų gyvenimo kelias buvo netikėtai skausmingas, nesvajingas.

Abu vyrai – kaimo berneliai. Stasys – iš Kapinių kaimo, o tėvelis – nuo Žaslių, iš Karsakų kaimo, kur tais laikais tam tikros šeimos svajodavo per sunkius darbus išleisti vaikus į mokslus, kad „palikti pėdsakus, kad buvę žmonėmis” (kaip Tėvelis sakė prie kapo). Siekdamį savo pašaukimo abu atsikasė iki Kauno, tuo metu Lietuvos sostinės. Kai Tėvas atvyko mokytis, Stasys Romoje jau buvo pasiekęs daktaro laipsnio ir buvo kupinas kūrybos ir svajonių. Čia jie abu sutiko savo mylimąsias – būsimas žmonas – Edmundas – rašytoją Alę Rūtą Nakaitę iš Kamajų, Rudžių kaimo, o Stasys – savo gražuolę šokėją Sofiją Veselauskaitę iš Skuodo miestelio (nežinau – gal irgi iš apylinkių?).

Sofija Veselauskaitė atsirado Kaune jau ištekęsusi, Montvilienė. Ji šoko, dainavo ir grojo pianinu; su šiais gabumais jai pavyko įsidarbinti Muzikiniame teatre; vien tai jau buvo didelis pasisiekimas mažo miesto mergelei. Ji tapo spindinčia scenos „žvaigždute”, traukiančia vyrų akis, taip pat ir Stasio. Jis, Romoje studijavęs, sėkmingai projektuojantis, imponuojančios išvaizdos, vyresnis ir turtingesnis, plačiai gerbiamas vyras. Pirmas vyras – puft, ir dingo. Sofija tapo Stasio ponija – išsiredžiusi, išsipuošusi, išdidi, tikra Kauno dama. (Nors Jolita Kančienė teigė, kad Sofija gavo darbą teatre tik tai po vestuvių; o mano supratimu, Stasys ja susižavėjo scenoje, – nors tai smulkmena, kurios dabar nebeišsiaiškinsime, nebent surastume Alės Rūtos straipsnį apie ją.)

Jų sužydėjusios meilės kulminacija buvo mažylis Jurgelis.

Kol Sofija laukėsi, Stasys statė namą, vadinamą vilą, kuri suprojektuota erdviai, kūrybiniam gyvenimui, svarbių svečių priėmimams, o svarbiausia – kad turėtų kur įsikurti atvykstantis vaikelis ir ateities šeima. Sofiją su kūdikiu jis parsivežė tiesiai į jų naują namą. Džiaugsmas tryško nuo 1938 m. iki 1944 m., iki nesvajoto, nenorimo pasitraukimo į visiškai nelauktą, netikėtą likimo sukrėtimą. Jiems

Sofija ir Stasys Kudokai su sūnum Jurgiu Vokietijoje 1948 m.

Vijolės Arbas foto archyvo nuotraukos

teko palikti viską, kas buvo taip kruopščiai sustatyta – ne tik namus, bet ir garbingą visuomeninį statusą ir daugelį įgyvendintų projektų. Jie „bėgo” – kaip įprasta – į Vokietiją ir toliau į nežinomybę.

Dipukai – *displaced persons*, dabar vadinami karo pabėgėliais, karo nublokštieji. Šių žmonių gyvenimai daug studijuoti, bet koks buvo Kudokų gyvenimas tenai, kol kas nežinoma (jie ir Arbačiauskai gyveno skirtingose vietose). Kaip kas pateko Amerikon, irgi atskira kalba. Manau, Kudokui padėjo Romoje įgytas daktaro laipsnis. Amerikoje Kudokai atsirado Ohio valstijoje, Cincinnati mieste (Arbačiauskai – Michigano valstijoje, Detroito mieste). Nežinau, kaip jie palaikė ryšius. Manau, čia pasitarnavo lietuvių parapijos didmiesčiuose ir lietuviška spauda.

Mano atsiminimai apie Kudokus prasideda 1959 m., kai abi šeimos, spaudžiant artėjančiam ekonominiam nuosmukiui (kai statybos sustojo ir architektai nebegaudavo darbų), nusprendžia persikraustyti į Kaliforniją, klestinčią, tuo metu – svajonių valstiją. Vyrai išvyksta į Sacramento miestą, kur randa pažįstamą lietuvių, irgi dirbantį architektu (deja, jo vardo nebeprisimenu). Jie įtvirtina darbais ir būstais.

O moterims tenka parduoti namus, susikrauti mantas ir sekti paskui vyrus. Tai užtruko apie pusmetį. Vienoj mašinoj sūnus Jurgis, kuriam jau buvo daugiau kaip 20 m., veža Sofiją. Mane, 14-metę mergišką, jo vyriškumas labai žavėjo. Kita mašina važiavau aš su mažiukais – broliu ir sesute, o mama vairavo. Tais laikais tai buvo įspūdingi išgyvenimai. Lietuvoje šios dvi jaunos kaimietės negalėjo įsivaizduoti tokių kelionių per visą žemyną, kalbant nauja, dar netvirtai išmokta kalba ir bendraujant vien su svetimtaučiais. Joms pasisekė pasiekti Vakarų pakrantę, kur saulė spigino ištisas dienas, miestą, kur gyveno mažai lietuvių.

Sacramento buvo tas miestas, kur vyrai sėdėdavo vakarais, belaukdami šeimų ir planuodami ateitį, kartu tikėdamiesi išvystyti bendrą architektūros praktiką ir kokią nors investiciją. Californija bus ta šviesi gyvenimo vieta kurti norimą ateitį – Lietuvon sugrįžti jau senokai nebeliko vilties. Daug žadanti draugystė mezgėsi, mūsų šeimos tapo artimos. Baliavodavom kartu – tos linksmos nuotraukos primena, kad suaugę mane specialiai vaišindavo alkoholiu, kad ragaučiau pirma tarp tėvų, o ne tarp bendraamžių ir suprasčiau alkoholio poveikį. Juoko buvo daug.

Mane žavėjo ne tik Jurgis, bet ir Sofija, kuri man atrodė gražiausia moteris pasaulyje. Mano mama nedarė makiažų, taupė pinigus, neidavo pas kirpėjus. O Sofija iki pat paskutinių dienų visada būdavo stilizuotai pasipuošusi: kiekvienas plaukelis, kiekvienas dažų brūkšnelis buvo tikslingas. Ji ir mane mokė moteriškų mokslų – kaip rengtis, kaip dažytis (tik vėliau aš pasikeičiau ir tapau panašesnė į motiną, nebemėgstu stypsoti prieš veidrodį).

Ne visos svajonės pildėsi, kai kurios pradėjo po

Sofija Kauno muzikiniame teatre apie 1937 m.

truputį byrėti. Edmundas įsidarbino architektūros firmoje, nes augančiai šeimai reikėjo stabilų pajamų. Stasio padėtis buvo tvirtesnė; jis JAV jau turėjo gerą vardą ir daug užsakovų. Bendri architektūros darbai jiems nebesusiklostė – niekada.

Alei, rašytojai, reikėjo didesnės lietuvių bendruomenės, jai buvo būtina turėti skaitytojų, o dar ir šeštadieninės mokyklos, kur galėtų dirbti ir auklėti savo vaikus. Ji spaudė vyrą kraustyti į Los Angeles, kur Brazdžioniai jiems siūlė nuomoti namą. Taip jie ir padarė.

Kudokas susirado norimą motelį (viesbutėlį), siūlantį ne itin brangias nakvynes miesto pakraštyje. Šiai investicijai jis turėjo pakankamai santaupų. Arbačiauskas neturėjo nė pusės reikiamos sumos. Šeimų gyvenimai kuriam laikui išsiskyrė, nors aš ne vieną kartą buvau nuvykusi pas juos į svečius. Gerokai vėliau Kudokai pardavė šį verslą ir apsigyveno netoli Arbačiauskų Santa Monica mieste (Los Angeles grafystėje). Vėl jie tapo kaimynai, nors verslo ar architektūros partneriais taip niekada ir nebetapo.

Abu vyrai svajojo, kad jų sūnūs taps architektais. Nė vienas ši svajonė neišsipildė. Jurgis nenorėjo stoti į universitetą, o kitaip architektu nebūsi (mano brolis pasuko į mokslus). Sacramento motelyje Sofija vadovavo verslui ir savo įgimtu žavesiu pri-

Nukelta į 5 psl.

Atkelta iš 4 psl.

traukdavo keliaujančių verslo atstovų, o Jurgis atlikdavo fizinius darbus. Stasys retai būdavo namie (kiek pamenu), spėjau, kad jis dar turėjo užsakovų Amerikos rytuose. Taip, dienoms ir metams bėgant, partneriais tapo Sofija ir Jurgis, o ne Stasys ir Edmundas ir net ne Stasys ir Sofija.

Kudoko minėjime Kaune rodžiau man Sofijos padovanotus juvelyrinius dirbinius. Vienas visiems sukėlė šypseną – tai apyrankė, kurios išorinėje pusėje buvo dvi raidės „SK“, o vidinėje pusėje išgraviruoti žodžiai: „You are love“. Tai Jurgio dovana motinai. ...Vieną kartą, man besilankant pas juos svečiuose, išimylėjęs Jurgis pabėgo į Las Vegas vesti savo merginos, motinai apie tai parašęs raštelyje. Sofija išiuo – jaunoji jai netinkama marti, vos pažįstama, ne iš turtingos šeimos, ne lietuvė ir t.t. Ji sėdo į lėktuvą, juos surado Las Vegas ir sustabdė vestuves. Iš pykčio sūnui ji man padovanojo jo dovanotą apyrankę. (Aš, 15 metų, vis dar svajodavau apie Jurgį, bet jam buvau per jauna; jis man jokio dėmesio nerodė.) Vargšui Jurgiui meilės reikalai nesisekė. Daug metų vėliau, kai Kudokai jau gyveno Santa Monica ir kai Jurgis jau buvo įsidarbinęs policijoje, jis susirado sau kitą žmoną, nors su ja jam buvo lemta pagyventi vos vienerius metus.

Pardavę motelį Kudokai persikraustė paskui Arbačiauskus į Santa Monica. Įsikūrė gražiam, patogiam name su baseinu, žinoma, kur kas prabangesniame nei gyveno Arbačiauskai. Ten jie įsigijo numylėtą šunelį Kiki (kurį ir Kudokų anūkas dar prisimena).

Įvyko pirmoji nelaimė – tvarkydama reikalus Sofija pateko į autoavariją, bet nelabai kreipė dėmesio į sukrėtimą, nes jokių pasekmių sveikatai ji nepastebėjo. Po kelių mėnesių paaiškėjo jos klaida. Pasirodo, iš vietos buvo išmuštas stuburo slankstelis ir tai kėlė nesibaigiantį skausmą. Operacija nepadarė. Nebeatsimenu, nuo kurių metų prikaustyta prie lovos ir kiekvieną dieną rydama nuskausminamuosius vaistus, ji pasitraukė iš aktyvaus gyvenimo. Aš jau nebegyvenau su tėvais, buvau tolokai nuo namų ir retai bematydavau Kudokus. Ji nebegalėjo apsieiti be vaistų ir virto tiesiog narkomane – vaistų gydytojai jai tiekavo tiek, kiek reikėdavo. Jos gyvenimas virto nesibaigiančiu skausmu. (Ir nors ji prašė neminėti jos liūdnei, manau, jos gyvenimas kitiems gali būti pamoka.)

Skausmas retai būna vien fizinis. Ir Sofijos fizinis skausmas susipynė su sielos skausmu. Laidotuvės įvyko, bet ne Sofijos ar Stasio, o Jurgio, neseniai įsidarbinusio policijoje, neseniai vedusio naują savo meilę su sūneliu, kurį Jurgis ketino įsivaikinti, neseniai tapusią nėsčia. Taip neseniai jie atrodė kupini džiaugsmo naujam šeimos gyvenimui. Jurgis žuvo tarnybos metu autokatastrofoje 1973 m., būdamas 35 m., jaunas, gražus, vos pradėjęs pasirinktą gyvenimą.

Į Kudokų namus atėjo pasaulio pabaiga. Manęs tuo metu nebuvo (gyvenau Havaii), žmonės pasakojo, kad Stasys alpavo, krisdavo ant žemės, šaukdavo, draskydavosi – niekas negalėjo jo nuraminti, kol išseko...

Sofija – atvirkščiai. Ji baisią žinią priėmė stoiskai, gal net neverkė, ruošė laidotuves, tvarkė dokumentus, kvietė žmones, dėliojo sūnaus daiktus ir rūbus, degė žvakes, bėgiojo su reikalais. Tik kai jau lūžo, tai lūžo į šipulius...

Alė Rūta (viduryje) svečiuose pas Sofiją ir Stasį Kudokus apie 1970 m.

Ji jau ir šiaip nedažnai dalyvavo Los Angeles bendruomenės gyvenime. Cincinnati mieste ji vaidindavo lietuvių dramos būreliuose (iš „Draugo“ laikraščio skyrelio „Moterų gyvenimas“ radau mamos iškirptą jos nekrologą „Iš anapus saulės“). Jos namuose stovėjo nutilęs pianinas, prie jo nieks nebegalėjo jos priprašyti; kaip bebūtų keista, aš niekada negirdėjau jos nei grojant, nei dainuojant, tik kartais ji mano mamai užsimindavo, kad taip darė. Po sūnaus žūties Kudokų namai nutilo amžinai.

O Stasys tapė – senatvėje jis beveik apako, tapė paveikslus iš atminties. Juose dominavo tamsios mėlynos, juodos ir pilkos spalvos, tai būdavo melancholiški, liūdni vaizdai dažniausiai iš jo prisimintos Lietuvos. Liūdesys buvo jo palydovas; jo gyvenime nebuvo nei krislo džiaugsmo, gal tik vieną kartą. Kai grįžau po savo pirmos kelionės į Lietuvą, nuvykau pas jį papasakoti, kad mačiau jo pastatytą vilą, kurią buvau mačiusi jo tapytame paveiksle. Jis tik šyptelėjo patenkintas, ir tiek.

Tas jo paveikslas mane kerėjo – kai ateidavau pas juos į svečius, tekdavo jų laukti prieškambarėje, kur kabėjo jų Lietuvos namai. Mane tiesiog traukė į jų vidų; negalėdavau atitraukti akių. Labai norėjau tą paveikslą turėti, bet neišdrįsau seno žmogaus paprašyti, kad man paliktų po mirties. Kvaila, kad to nepadariau, nes tas paveikslas su beveik visais kitais dingo, atrodo, visiems laikams. Įdomu, kad kai apsigyvenau Kaune 1993 m., butą sau radau Būgos gatvėje ir iš pradžių nežinojau, kad kitoje medžiais apžėlusios gatvės pusėje, pakilus laiptais buvo tas nutapytasis namas, kuris mane taip traukė užėti. Tai buvo tikras stebuklas, ten gyvenau net 13 m. (Du kartus per Kalėdas link laiptų mačiau ei-

nančią labai gražią, senamadiškai apsirengusią poniją, kuri dingdavo, kai išbėgdavau į lauką jos geriau įsidėmėti.)

Stasys gyveno, nors gyventi jau nebenorėjo, išskyrus retus anūko apsilankymus. O Sofija merdėjo skausme ir ašarose. Marti, nieko nežinodama apie lietuviškų papročius, parašė laišką Kudokams, jiems pranešdama, kad vėl išteka. Tas nelemtas laiškas juos pasiekė Jurgio mirties metinių dieną. Sofijai tai buvo dūris į širdį. Ji neatleido marčiai, jos nemylėjo. Anūką Matt (Matą) priimdavo, bet ji visada būdavo paveikta vaistų. Ir dar smūgis – naujasis marčios vyras įsivaikino ir abu jos sūnus. Jų vienintelis anūkas tapo Cook, nebe Kudokas. Bendravimas su Stasiu irgi tapo sudėtingas. Sūnaus mirtis juos su Sofija ne suartino, o atitolino, net iki neapykantos. Kankinė Sofija 16 metų praleido beveik vien lovoje.

Mano mama, Alė Rūta, ją dažnai lankydavo, su ja kalbėdavosi, ją guosdavo ir visomis jėgomis stengdavosi įtraukti į gyvenimą. Man žinomas tik vienas pasisėkimas – tai Sofijos eilėraštis, kurio negaliu skaityti neverkdama, kol nepasiekiu jos žodžių: „Prašau, linksmi mane minėki, / Nelieki ašaras liūdnas, / Nes aš skiriuos su šiuo pasauliu, / Pasiekus trokštančias svajas...“ O mergelei iš Skuodo tikrai teko patirti nepaprastų šio gyvenimo akimirkų, net ir svaigių Kalifornijos svajonių. Taip, aš mėgstu ją prisiminti.

Po Stasio mirties ji neišgyveno nė pusmečio, nors ir gyvenant jiems tame pačiame name, tarp jų lyg ir nebebuvo likę pokalbių, prisiminimų. Tik tarnaitė, kažkokia Ona iš Lietuvos (pikti liežuviai sakydavo – „tipiška barakūda iš Lietuvos“) ją aptarnaudavo.

Gaila, kad tuo metu nesupratau to, kas vėliau įvyko ir ko visi turėtume

saugotis, kai merdi senas, pasiturintis žmogus. Vieną kartą atvykau aplankyti Sofijos. Tai jau buvo vienas iš retėjančių mano apsilankymų, nes tuo metu gyvenau Los Angeles ir man iki jos namų buvo valanda kelio. Ona manęs neįleido. Nuliūdau, bet ką darysi, išvykau. Netrukus po to Sofija mirė. Protingesni būtų atspėję – visas palikimas buvo užrašytas tarnaitėi! Nė cento anūkui, nė žadėto cento Alei Rūtai, kuri tiek valandų prie jos sėdėjo, nei kitiems. Kaip išimaisė kitas kaimynas – Juozas Kojelis, nežinau, bet pasakojo anūkas, kad jis kreipėsi į teisumą, ir turtas buvo padalintas į tris dalis: Jurgio šeimai, tarnaitėi ir Kojeliui. Anūkas gavo iš viso 100 000 dolerių, o vien namas buvo vertas ne mažiau milijono. Anūkui dar buvo leista pasiimti iš namų ką nori, tai jis, būdamas dar paauglys, pasirinkiojo nuotraukų, keletą Kudoko projektų nuotraukų (ne brėžinių) ir vieną ar du senelio tapytus paveikslus.

Įvyko Sofijos laidotuvės. Apie turto dalybas tuo metu nieko nežinojau. Riedėjo ašaros dėl Sofijos ir Stasio, kuriuos mylėjau, kurie buvo mano ir mano tėvų gyvenimo dalis. Su motina aplankė Kudokų namus paskutinį, liūdną kartą. Mano numylėto paveikslas nebebuvo – visi paveikslai nuo sienų buvo nulupti (ir niekas nežino, kur „mieloji“ patarnautoja juos padėjo). Taip ne pirmą ir ne paskutinį kartą per gobšius žmones nuskurdinama Lietuva ir lietuviai, prarandamas Lietuvai vertingas paveldas. Saugau jų nuotraukas ir prisiminimus. Deja, iki šiol dar nėra žinomi visi Kudoko stiniai Amerikoje.

Kudoko viloje Kaune gyventojai keitėsi per visus nepriklausomybės metus. Tik viena šeima stabiliai gyveno savo motinos farmacininkės paliktame bute, kurį ji gavo sovietmečiu (kai buvo dalinami kitų žmonių turtai „nusipelnusiems“). Kitus kambarius spekuliantai pirkė ir pardavinėjo, nieko daug nepagerindami, kol neatvyko Dainius Lanauskas su žmona. Jis vientelis įsigilino į šio namo istoriją, išnarpliojo palėpėje rastas nuotraukas ir net rado video su Sofija, laikancia savo kūdikį – tais laikais tai buvo ypatinga retenybė. Mes susipažinom, ir aš papasakojau, ką žinojau apie Kudokus.

Dainius su gerb. Arza Leonavičiene, mokytoja iš Vaižganto progimnazijos (Kudoko projektuotos), kur vyko minėjimas, surado Kudokų anūką Matą, kuris irgi, pasirodo, rašė į „Facebook“, klausdamas, ar kas nepažįsta jo senelio. Iš pradžių ir aš maniau, kad atsirado šarlatanai, bet pamačiau, kad jis turi dokumentus, nuotraukas ir įsitikinau, kad tai tikrai jis. Matas į minėjamą Kaune buvo atvykęs su žmona Laura ir trim dukrelėmis – Ana, Abigail ir Aiva. Jie visi buvo apgyvendinti Kudokų viloje. Jis toks pat išvaizdus, kaip ir jo tėvelis Jurgis, ir vėl man širdelė suvirpėjo...

Aš, beieškodama Alės Rūtos straipsnio apie Sofiją (kurio taip ir neradau), Mokslų akademijos archyvuose suradau jos dar nematytą eilėraštį „Alė Rūta Sofijai“, adresuotą „Dukrai Vijolei“, kuris, man atrodo, dar ir nepublikuotas.

Žodžiu, Kalifornijos svajonės gyvos, tik nepaprastai ilgai truko joms pasireikšti. Dėkoju Dievui, kad sugrįžo mano mylimi žmonės, kad mes susitikom jų ir mano numylėtam Kaune. Matau juos visus ten, „iš kur niekas nebegrįžta“, amžinai laimingus, siunčiančius mums Lietuvon spinduliuojančius stebuklus.

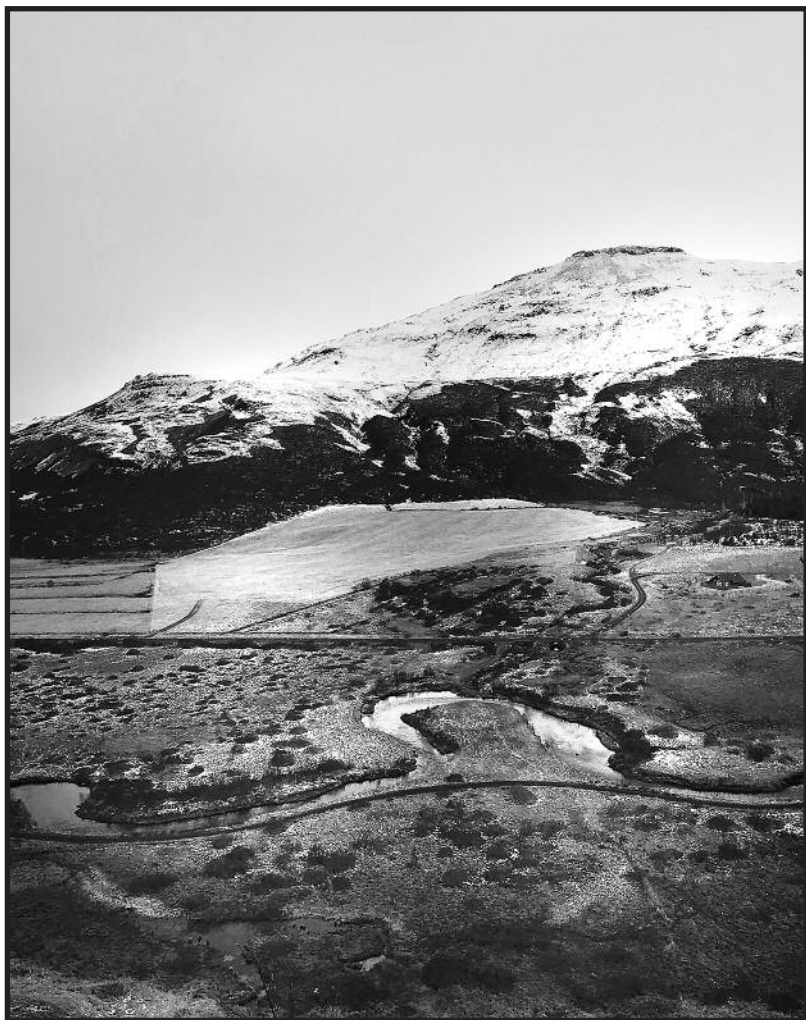
Bus daugiau

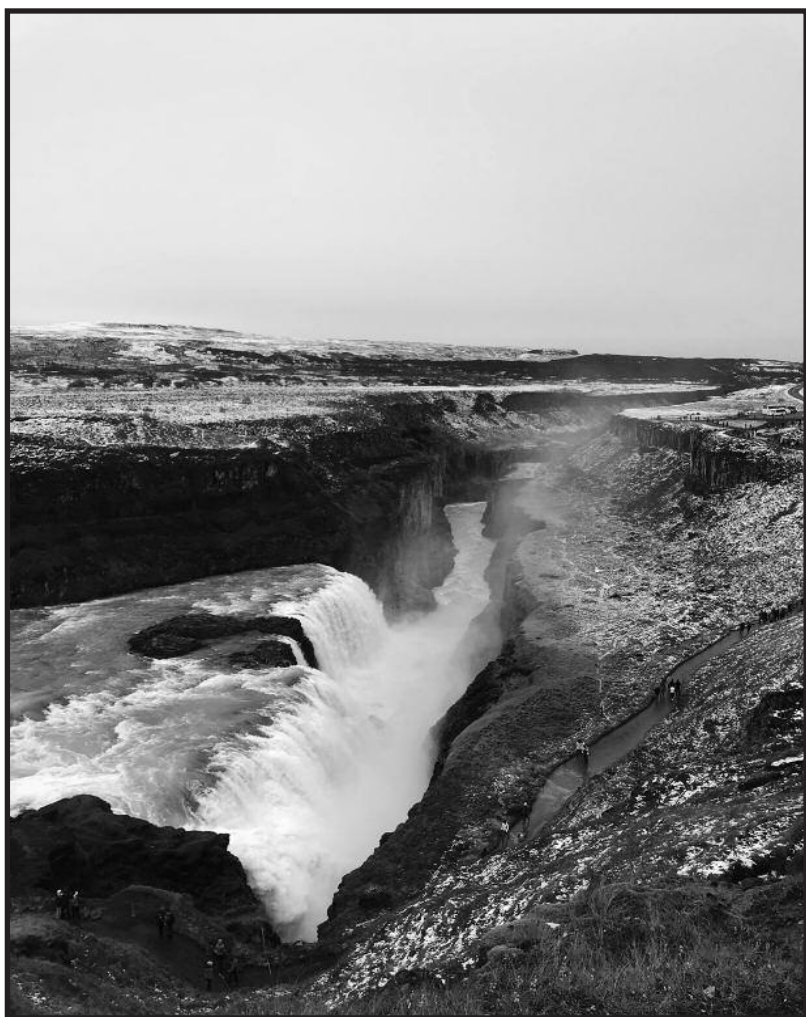
Kudokų anūkas Mathew Cook-Kudokas su žmona Laura ir dukrom Ana, Abigail ir Aiva (nuo vyriausios iki jauniausios) prie Kauno funikulieriaus 2018 m.

Kelionė į ugnies ir ledo šalį

Ieva Marija Mendeikaitė

Islandijos gamta sujaukia protus...

Auksiniai Islandijos kriokliai

Prieš keletą dienų teko patirti patį įsimintiniausią įvykį savo gyvenime – kelionę po Islandiją ir jos gamtą. Islandiją pasiekėme vėlai naktį, tad kelionės pradžioje buvome kiek pavargę ir suirzę, o prie nuotaikos slogumo prisidėjo ir tai, kad Islandijoje nėra gerai išvystyto viešojo transporto; na, bet tikriausiai mažos ir uždarnos šalies piliečiams jo ne itin ir reikia, juk visas pasiekama ranka. Šiaip ne taip suradę transportą, su kuriuo vyksime į šalies sostinę Reikjaviką, nustebome, kiek daug aplinkui lietuvių, o ir autobuso vairuotojas, pasižiūrėjęs į mūsų dokumentus, sukikeno ir pasakė: „Galite eiti“. Pasirodo, jis prieš penkiolika metų čia atsikraustė iš Pasvalio ir sėkmingai darbuojasi kaip autobuso vairuotojas.

Pasinaudoję proga, jog mūsų vairuotojas yra bendratautis, išklausinėjome visko, ko dar neteko išgirsti apie Islandiją. Pasirodo, kad šaltas vanduo čia yra toks švarus, kad gali ne tik jį leisti iš čiaupo, bet ir iš šaltinėlių ar krioklių, kurie esti šalies gamtoje. (Tačiau kiek kitaip yra su šiltu vandeniu, jo gerti vairuotojas mums nepatarė). Tad šiuo atveju pavyko sutaupyti gana nemažą kiekį išlaidų. Na, o galiausiai, atvykę į sostinę, suradome savo viešbutį ir įsikūrėme nakčiai pailsėti.

Kitos dienos rytą teko keltis anksti, mat jau dešimtą valandą ryto turėjome keliauti link garsiojo „Auksinio rato“ (Golden Circle) – tai kelionės maršrutas, kuris apima svarbiausias Islandijos turistines vietas ir yra įtrauktas į visus „privalai pamatyti“ kelionių tinklaraščius bei teigiamus žmonių atsiliepimus. Pirmoji stotelė – „Kerid“ krateris. Pamatę šį kraterį, gavome gana nemenką islandiško šoko kiekį, mat kraterio peizažas buvo kažkas tokio nematyto, nepatirto ir itin unikalūs, iš karto supratome, ką reiškia posakis „Islandijos gamta sujaukia protus“. Norėjosi tiesiog prisėsti ant kraterio viršūnės ir stebėti jį valandų valandas. Šis krateris – tarsi milžiniškos kometos paliktas pėdsakas, kurio dugne teliūskuoja mažytis ežerėlis su smaragdinio skaidrumo vandeniu. Labiau priminė atviruką nei tikrą vietą, kuri egzistuoja realiame pasaulyje; iki šiol sunku patikėti, ar tikrai mačiau ją savo akimis, ir jeigu ne nuotraukos, turbūt smarkiai tuo suabejočiau.

Antroji stotelė – Auksiniai kriokliai (islandiškai „Gullfoss“). WOW. Jeigu maniau, kad pirmoji stotelė atėmė žadą, tai šioje net nebuvo galimybės akimirkai nustoti žiūrėti, kokio grožio kriokliai krenta priešais akis. Didingi, galingi ir garsūs kriokliai ir aplink juos esanti gamta priminė „Žiedų valdovo“ filmus ir knygas, toks mažytis pasijunti ir kartu toks menkas prieš gamtos didybę, grožį ir galią. Žinoma, priėjus arčiau krioklių, galima nemenkai sušalti ir peršlapti, kadangi vandens srovė ten yra didesnė nei įprastuose mažesniuose kriokliuose, tad pirštinės, neperšlampama striukė ir apsauga kameroms – būtinybė. Kad šitas grožis išliktų ir galiausiai būtų įtrauktas į UNESCO paveldo sąrašą, jam teko patirti nemažai išbandymų. Islandijos žmonės byloja, kad seniau, prieš visus turistus ir šio objekto vertės deklaravimą, krioklių teritorija ir aplink

esanti žemė priklausė vienam senam žmogui, kuris, klastos ir alkoholio paveiktas, ją nenoromis pardavė vienai verslo kompanijai, kuri toje vietoje norėjo įsirengti gamyklą, o krioklių galią panaudoti savo produkcijai gaminti. Tačiau šio seno žmogeliuko dukra to padaryti jiems neleido, ji prašė šalies žmonių, kad padėtų jai tvarkytis su šia problema. Kadangi niekas nesuprato krioklių vertės, niekas padėti nesutiko. Galiausiai moteris nusprendė pėsčiomis nueiti nuo Auksinių krioklių iki Reikjaviko, tardama, kad jeigu tai nepadės, ji šoks į krioklius ir nusizudys. Žmonės sukluso ir vienas, neseniai teisės studijas užsienyje baigęs studentas, nusprendė padėti moteriai. Jie sužinojo, kad sutartis buvo pasirašyta nelegaliai ir dieną prieš gamyklos statybas tai įrodė kompanijai ir visiems žmonėms aplinkui. Kriokliai buvo išsaugoti, o vaikinai, kuris padėjo moteriai tai padaryti, vėliau tapo Islandijos prezidentu.

Trečioji stotelė – laukinės srovės geizieriai ir kalnai. Kas aštuonias minutes į orą išsiveržiantys geizieriai užgniaužė kvapą, gal todėl, kad šoktelėjo į trisdešimties metrų aukštį, o gal todėl, kad išgąsdino savo

Straipsnio autorė kalnų peizažo fone

milžiniška jėga. Geizieriai tikrai verti vizito. O šalimais esantys kalnai buvo toks grožis, kokio net sapne nesitikėjau pamatyti. Užlipę į vieno kalno viršūnę tolumoje pamatėme kitus didžiulius kalnus, nuo viršūnių iki pusės apsnigtus baltais sniego ruožais ir savo viršūnėse glaudžiančius praeinančius ir miegoti pasirengusius debesis. Kiek žemiau plytėjo slėnis, aplink jį tekėjo upelis ir stovėjo mažyčiai nameliai, jie atrodė tarsi būtų iš pasakos ar mistinio serialo.

Ant šio kalno nusprendėme prisėsti ir suvalgę savo sumuštinis keliavome toliau, bet tos akimirkos pamiršti tikrai ilgam negalėsime. Ramybė, kuri aplankė sėdint kalno viršūnėje ir prieš akis matant kitus kalnus bei apačioje, kaimelyje, ramiai šmirinėjančius žmones, besirūpinančius savo darbais, leido taip atsipalaiduoti, kad pamiršti, jog esi pakeleivis, svetimšalis, turistas, tiesiog buvai ten ir buvai gamtos dalis. Buvai akmuo, medis, kalno šlaitas.

Jauteisi toks vientisas ir toks priklausomas nuo tos gamtos, kad atėjus metu išvykti labai suspaudė širdį. Nuostabi gamta ir dar nuostabesnė šalis, kurios grožio įkvėptas ne vienas galėtų parašyti knygą, tačiau ir tos knygos nepakaktų apibūdinti tai, ką matai priešais save.

RAŠYTOJO UŽRAŠAI

DU ATRADIMAI (2)

Leonas Peleckis-Kaktavičius

Pabaiga. Pradžia 2018 m. spalio 27 d. „Kultūroje”

Atradimas antrasis: TOBULOJI-8

Nijolę pristato Arnoldas:

– Nijolė – elegantiškiausia, moteriškiausia, gražiausia moteris.

Daugelis jos gerbėjų dar išskiria grakštumą.

– Arnoldai, tu nedainuosi su mano orkestru, negausi kontrakto, jei jame įrašysi, kad žmona kartu turi važiuot... – sako A. Voketaičiui draugai ir vadovai.

Liūdna sąlyga. Belieka savo brangiausiu žmogumi gėrėtis namuose. Kai atsiranda laisva minutė. Deja, ji labai reta. Tiek vienam, tiek kitam.

Nijolė ne mažiau užimta nei Arnoldas. N. Lipčiūtė-Voketaitienė – manekėnė. Aukščiausios mados modelis – taip ją vadina Amerikoje. Ji – pirmoji lietuvaitė, pasiekusi savo profesijos viršūnę.

JAV madų industrija – nepaprastai svarbi. Nijolė (tokiu vardu ją žino Amerika) visada buvo aukštos klasės modelis. Solidžiausi madų žurnalai ir televizija, madų parodos – kelis dešimtmečius buvo kasdienybė. Nijolė perėjo visas kategorijas iš aukštosios mados į „klasikinę” moterį.

Paprastai į „klasikinę” moterį perėjusios būna žilstelėjusios, gerai atrodančios močiutės. Nijolei daugiau trisdešimtys neduos. O plaukuose – tik vienintelė, labai įspūdinga žila sruoga, lydinti ją nuo devynerių metų.

Jų šeima – plungiškiai žemaičiai – gyveno gana pasiturinčiai. Visos bėdos prasidėjo 1940 metais. Penkiametę Nijolę suėmė už religinio pobūdžio gražaus ženkliuko nešiojimą. Suėmė ir motiną mokytoją. Ženkliukas vaizdavo šv. Teresę, ir motinai teko ilgai įrodinėti, kad dukra jį nešioja tik prieš kelis mėnesius mirusiai sesutei Teresei atminti.

Po metų atėjo vokiečiai. Frontas vis artėjo. Jų šeima laikėsi netoli karo lauko, apsistodavo tose vietose, kur nebuvo kautynių. „Mes išvažiavome vienkiniu vežimu, ir visa mūsų šeima buvo drauge – seneliai, tetos, dėdės, – prisimena Nijolė. – Vežimą traukė arklys, o mesėjome pėsti, kad jo nenuvarytume. Taip mesėjome daugiakilometrinių žmonių minioje. Vieni sakė, kad reikia eiti šituo keliu, kiti, kad anuo. Mes matydavome, kaip mūsų giminaičiai nueidavo vienu keliu, ir tikėjomės pasitikti juos kitoje sankryžoje, bet praėjo daug metų, kol sužinojome, kas nutiko kai kuriems iš jų.”

Artėjo žiema ir šalčiai. Sugrįžo atgal, tačiau namuose nieko, išskyrus šunį, neberado. Nebebuvo ir senelės ūkyje užkastų į žemę daiktų. Tik šuo tebesaugojo sudegusį namą, o pamatęs juos, mirė ant dėdės rankų – plyšo širdis.

Bėgdami apsistodavo, kur pakliuvo. Miegodavo net po vežimu, jei negaudavo pastogės. Ypač įsiminė Nijolei viena naktis, kai ją paguldė įėdžias su verseliu. „Buvo taip šilta. Tai buvo šilčiausia ir maloniausia naktis mano gyvenime. Nenorėjau iš ten išeiti. Man tai buvo prabanga. Mes jau išstisus mėnesius klaidžiojome ir miegodavome lauke. Tėvai mus žadindavo, kai plaukai apšerkšnydavo...”

Aplink grioviuose gulėjo sušalusių žmonių lavonai. Žmones taip pat pakirsdavo kulkosvaidžiai ir atsitiktiniai šūviai. Buvo likę septyniese, kai apsistojo Gdanske. Ten vyresnieji nutarė pabandyti peržiemoti. Kai tik kur nors apsistodavo, Nijolę siųsdavo mokyklon. Todėl karo metais mokėsi Lietuvoje, Lenkijoje, Vokietijoje, tačiau iš tų „mokyklinių metų” teatsimena „Heil Hitler”.

Pašiūrėje, kurioje įsikūrė, Nijolė panorė pasipuoti. Teta iš arklio gūnios pasiuvė kostiumėlį su raudonais apvadais. Senelis išdrožė klumpes, tačiau jis niekada nebuvo batsiuovys, ir batai nebuvo labai išvaizdūs. Tačiau Nijolė jautėsi tikra modiste, nė netardama, kad po gero dešimtmečio geriausiems madų kūrėjams diktuos savo skonį.

Bandė eiti tolyn. Traukinį, į kurį netilpo, netrukus subombardavo. Šiaip taip išbrovus į prekinį trau-

Nijolė Lipčiūtė-Voketaitienė – „Tobuloji-8”.

L. Peleckio-Kaktavičiaus archyvo nuotraukos

kinį, jis nepajudėjo, – apsupo rusai. Vėl sugrįžo į pašiūrę. Netrukus prasidėjo audringas mūšis. Nijolės akivaizdoje vokiečiai ir rusai vienas prieš kitą kovėsi net durtuvais. „Gatvėje vyko kautynės, motina ir aš slėpėmės pašiūrės kampuose, kai staiga nebeliko stogo, – negali užmiršti tų baisių dienų Nijolė. – Nusprendė pereiti į kitą gatvės pusę ir pasislėpti tvarte. Tvarte ožka lipo mums ant galvų. Išaušus motina nusprendė bėgti į mokyklą, kuri buvo mūrinė. Aušo gražus, labai ramus rytas. Visur buvo matyti kraujas. Atrodė, kad motina ir aš – vienintelės gyvos būtybės. Mes bėgome, aš paslysdavau, ir motina grįždavo manęs paimti. Ji uždengdavo man akis, kad nematyčiau sudraskytų kūnų. Perpildytoje mokykloje rusai pradėjo prievartauti moteris. Gerai prisimenu gražias vokietaites, pabėgėles, kurias kareiviai nusi-veddavo ir paskui parvesdavo ištinusiais veidais.

Jos būdavo nebepanašios į žmones. Štai tada ir atsirado toji žilų plaukų sruoga...”

Manekėnė, modeliu N. Lipčiūtė-Voketaitienė tapo atsitiktinai. Ji jau turėjo mikrobiologijos bakalauro vardą ir įdomų darbą Čikagos universitete. Su bi-

čiule nuėjo į studiją – draugė, kad jai būtų drąsiau, paprašė palaikyti kompaniją. Iki tol nebuvo mačiusi nė vienos modelių parodos. Ten buvo susirinkę bent du šimtai merginų. Kad netektų aiškintis, ji taip pat užpildė konkurse dalyvaujančių anketą.

– Kai pašaukė mano pavardę, – prisimena Nijolė, – buvo nepatogu, kad atėjau tik šiaip sau. Todėl pasi-stengiau padaryti viską, ką reikia ir... laimėjau. Taip įvyko turbūt todėl, kad turėjau baleto pagrindus.

Nijolė buvo vienintelė, kuri laimėjo. Gal čia kalta „igimta” elegancija, gal baletas, o gal kursai Čikagos Meno institute. Kad ir kaip ten bebūtų, Čikagos universitetas neteko gabios biologės.

Dabar N. Lipčiūtė-Voketaitienė Amerika žino kaip „Tobulą-8”. Pirmąsyk šiuo vardu ją pavadino Pat Collins per Čikagos televiziją. Šiam žurnalistui, pamačius filmą „10” (apie tobuliausią gražuolę Bo Derek), kilo mintis ieškoti tobulybės modelių pasaulyje. Buvo nutarta: jei grožio skalė kyla iki dešimties, modelių pasaulyje ji turėtų užsibaigti aštuoniais. „Perfect-8” – modelių pasaulio ekvivalentas. Madų kūrėjai sako, kad Nijolės krūtinės, juosmens ir klubų išmatavimai – idealūs jų madų kūriniams.

Pat Collins ilgai ieškojo „Tobulosios-8” – madų agentūrose, moderniausiose parduotuvėse, parodose. O ją suradęs sukūrė apie N. Lipčiūtė-Voketaitienę dokumentinį filmą. Nijolė išgarsėjo. Ją įdomiai pristatė New Yorko madų pramonės žurnalas „The Ram Report”, didieji Čikagos dienraščiai.

Čikagos pionierė madų pasaulyje amerikiečius labiausiai žavi inteligencija, erudicija. „Elegantiška, žavi ir gracinga Nijolė, kartais pasirodanti modeliavimo take, bet daug dažniau ant žurnalų viršelių ir televi-

zijos komerciniuose skelbimuose bei įvairiose programose – daug metų pirmaujantis modelis Čikagoje, New Yorke ir kitur”, – rašo „The Ram Report”.

Įdomus Nijolės požiūris į skonį. Štai kaip viename interviu samprotauja mūsų žavingoji tautietė: „Viena blogo skonio priežasčių – auklėjimo stoka: augimas džinsuose ir „T” marškiniuose, visai neatsižvelgiant, kad kiekvienai aprangai yra tinkamas laikas bei vieta...” Be to, daugelis mūsų yra pragaištingo skalbimo auka. Muilo bendrovių reklamos parodo, kaip vaikai neturi bijoti purvo ar balučių... Tik sumesk viską į skalbimo mašiną su reklamuojamu muilu ir – o stebukle, – viskas švariau už sniegą. Nėra jokios pagarbos rūbams...”

Žurnalistai, rašę apie Nijolę, dažnai mini ir jos drąsias pažiūras bei tvirtą nuomonę. Išties tai labai įdomi moteris. Jos pasakytos mintys nors ir siejasi su profesija, neretai priverčia susimąstyti kiekvieną. Štai kad ir šios: „Visa Amerikos sistema pagrįsta skelbimais. Mes esame ‘išplautų smegenų’ bendruomenė. Jei mums nepasakoma, atrodo, kad nesugebėtume padaryti savų išvadų. O pasakoma kas trejetą mėnesių apie tą patį visai skirtingi dalykai. Kas šį mėnesį yra ‘in’, bus negatyvu dvylika savačių vėliau. Tai man primena Amerikos politiką. Prezidentas yra giriamas jo išrinkimo dieną ir žeminamas viena diena vėliau. Atrodo, kad mes žmonės pastatome ant piedestalo, turėdami tikslą vėliau juos nugriauti...”

Nijolė – ilgametė Tarptautinės reklamos ir dizaino akademijos dėstytoja ir Modelių skyriaus direktorė.

Nijolė labai gražiai kalba lietuviškai. Tarsi ir nebūtų vaikystėje praradusi tėvynės. Gyvai domisi tėvynainių rašytojų kūryba. Na, o mūsų klasikų žino ne prasčiau už daugelį Lietuvos intelektualų. Maironiui ir Vincui Kudirkai – išimtinis dėmesys. Nijolės močiutė – V. Kudirkos jauniausioji sesuo, o tėvas – Maironio sesers sūnus. Labai gali būti, kad todėl. O gal ir ne. Gražus žmogus visada ir visur gražus.

FATA MORGANA

Aidas Marčėnas

Kai paskutinis saulės spindulys
per žolę liečia mirusiųjų kaulus –
išdidūs slegiantys rudens šešėliai
į slėnį nusileidžia palengva.
Gegutės balsas prieblando nutyla
pušų viršūnės suliepsnoja auksu,
kuris taip pat išblėsta, išsisklaido...
Kaip tyliai aidi sutemų žingsneliai!
Tai pasitinka mus Fata Morgana,
išnyranti iš mūsų beprasmių žodžių:
velionių Dievas ir velionis Dievas,
ir tai, ką mes vadiname Dievu.

Naktis arti. Rugsjūtis vos alsuoja,
pakibęs viršum tvenkinio tamsaus –
jame įspįsta virpantis žvaigždynas,
kurio dangų atrasti nepavyksta.
Tenai jau sukasi aukštieji Grigo Ratai,
o pro pušis atsiveria bedugnė, –
Paukščiu taku keliaujantys dievai
į Žemę sėja meteorų lietu.
Aš pasmerktas šiam vaizdui, šiai vienatvei
kiekvieną dieną einančiai į mirtį,
ir rudeniui, kuris su manim
į šitą vasaros gamtovaizdį alsuoja.

Ką prisimint turėčiau, drauge mano?
Šviesa greit vėl nutviekis tuščius lizdus,
ir saulės spindulys ieškos vandens paviršiaus,
ir glamonės negilų dugno smėlį.
Maža žuvytė blykstelės žvynais,
kai klevo sėkla savo atspindį palies
nei palaimingą pabaigą kelionės –
nors ją srovė pagaus ir nusineš...
Tad ką gi prisimint patartum?
Šermukšnio medį priešais mano langą?
Gal mano miesto gundantį baroką,
ar stingdantį baroką debesų?

Te visa plaukia – debesys ir miestai,
vanduo ir vaizdas, plaunantis akis,
ir už giraitės kylantis mėnulis
ir per pasaulį ošianti tyla...
Tegul iš lėto plaukia mūsų Žemė
savu keliu ir abejingas laikas
tegul skandina mus į savo tamsą,
į prieglobstį numirusios gamtos.
Te visa kinta, mainosi, aštrėja
rega ir pojūčiai, ir ši naktis
prisirpusi lengvai apleidžia krantą,
ir rytuose lai keliasi žara.
– Jau švinta...

Kultūros kronika

Spalio 23 d. Londono „Regent Street cinema“ kino teatre režisierius Mindaugas Survila pristatė tarptautinio dėmesio sulaukusį dokumentinį filmą „Sengirė“. Renginį Londone organizavo Lietuvos Respublikos Ambasada Jungtinėje Karalystėje Lietuvos valstybingumo atkūrimo 100-mečio proga. Po filmo premjeros vyko režisieriaus paskaita apie filmo režisavimo ypatumus, režisierius dalyvavo klausimų-atsakymų sesijoje. Filmą premjeroje apsilankė daugiau nei 130 žmonių, didžiulis susidomėjimas filmu buvo juntamas ne tik iš žiūrovų, bet ir iš nesibaigiančių auditorijos klausimų po režisieriaus paskaitos.

Spalio 24 d. Taraso Ševčenkos nacionaliniame muziejuje Kijeve atidaryta Lietuvos dailininkų sąjungos parengta jungtinė dailės kūrinių paroda „LDS 100-mečio kolekcijos 2018“, skirta Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečiui pažymėti. Šiuo projektu siekiama išskleisti šiuolaikinės Lietuvos dailės kaitos tendencijas, reprezentuoti LDS narių – tiek pelnusių įvairius svarius apdovanojimus, tiek jaunųjų autorių – kūrybą. Valstybės 100-mečio renginių kontekste LDS pakvietė savo narius dedikuoti kūrinius 100-mečio kolekcijai. Buvo sulaukta daugiau kaip 200 paraiškų, iš kurių į kolekciją įtraukta per 100 įvairių autorių ir sričių darbų.

Spalio 25 d. Varšuvos šiuolaikinio meno centre „Zamek Ujazdowski“ atidaryta Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečiui skirta bendra Lietuvos ir Lenkijos menininkų paroda „Laukiant kito atėjimo“. Parodoje pristatomi daugiau nei 20-ies lietuvių ir lenkų menininkų darbai, tarp kurių – Jokūbo Čižiko, Roberto Narkaus, Duonio Donato Jankausko, Linos Lapelytės, Dainiaus Liškevičiaus, Artūro Railos, levos Rojūtės, Viktorijos Rybakovos, Emilijos Škarnulytės, Studio Spongė (Kipras Dubauskas, Eglė Razumaitė, Vytautas Juozėnas), Julijono Urbono, Kristijono Naglio Zakaro, Dariaus Žiūros video darbai, instaliacijos, projektai, performansai ir skulptūros.